

УДК 332.021:331.101.26

М.В. Семикіна, проф., д-р екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

Регіональні проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в умовах глобальної кризи

Висвітлено окремі результати дослідження стану трудового потенціалу Кіровоградської області. Визначено існуючі проблеми у збереженні та розвитку трудового потенціалу області, здійснено прогностичні оцінки. Розроблено рекомендації щодо уповільнення руйнівних тенденцій у розвитку трудового потенціалу регіону.

глобальна криза, медико-демографічна криза, трудовий потенціал, розвиток, збереження, якість

Сучасний розвиток економіки регіону залежить від поєднання та суперечливої взаємодії сукупності різноманітних чинників – природно-кліматичних, економічних, політичних, соціальних, техніко-технологічних, організаційних, конкурентних тощо. Особливе місце серед таких чинників посідає трудовий потенціал регіону, його якісні характеристики та конкурентні переваги. Економічне зростання та інноваційні зрушення в регіоні є неможливими без збереження та гармонійного розвитку трудового потенціалу. Побудова конкурентоспроможної економіки регіону безпосередньо залежить від трудових можливостей його населення, від наявності таких його якісних характеристик як міцне здоров'я, добра сучасна освіта, здатність до безперервного навчання, інновацій, прояву трудової активності, мобільності.

Разом з тим вітчизняні вчені і фахівці з тривогою констатують, що в регіонах України спостерігаються негативні процеси у розвитку людських продуктивних сил, зокрема, кількісне скорочення та руйнація якості трудового потенціалу, загострення проблем ефективного використання та розвитку трудового потенціалу, що, у свою чергу, гальмує подальші позитивні зрушення в економіці регіонів, необхідні для забезпечення якісного людського розвитку. Ускладнюють ситуацію внутрішня економічна та політична криза, наступ глобалізації, світова фінансова криза. За таких умов виникає об'єктивна потреба в науковій оцінці стану трудового потенціалу в кожному регіоні та визначенні оптимальних шляхів його збереження і розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу стану формування та використання трудового потенціалу Кіровоградської області та визначенні напрямів його збереження та якісного розвитку в інтересах підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

Серед українських дослідників вагомий внесок у вивчення проблеми формування, використання та розвитку трудового потенціалу в умовах ринкових перетворень в Україні належить О. Амоші, С. Бандуру, Д. Богині, О. Грішновій, Б. Данилишину, М. Долішньому, Т. Заяць, С. Злупку, Є. Качану, А. Колоту, В. Куценко, Е. Лібановій, Л. Лісогор, О. Новіковій, В. Онікієнку, В. Приймаку, І. Петровій, С. Пиріжкову, В. Стещенко, Л. Семів, А. Чухно, Л. Шаульській, Л. Шевчук та ін.

Водночас, не зважаючи на значне коло досліджень, можна з впевненістю стверджувати, що дотепер не створено дієвого механізму збереження та розвитку трудового потенціалу в Україні загалом і на рівні регіонів зокрема. Прояв негативних тенденцій у стані розвитку трудового потенціалу диктує нагальну потребу у продовженні наукових пошуків у цьому напрямі.

Розвиваючи відомі з літератури теоретичні підходи [1, с. 695; 2, с.83], пропонуємо визначати трудовий потенціал регіону як інтегральну сукупність властивостей та

можливостей працівників підприємств та організацій регіону продуктивно реалізувати і розвивати у праці свої здібності, знання, досвід і професіоналізм з метою створення конкурентоспроможної продукції (робіт, послуг) для задоволення особистих, колективних та суспільних потреб.

Іншими словами, під трудовим потенціалом регіону можна розуміти ту частину його населення, яка здатна за віком, здоров'ям, освітою, професійними навичками та здібностями ефективно працювати в економіці регіону. Виходячи з таких уявлень, з кількісної точки зору трудовий потенціал регіону охоплює осіб працездатного віку і старше (від 15 до 70 років), які працюють або шукають роботу в регіоні. З якісної точки зору трудовий потенціал регіону відображає сукупність таких важливих характеристик, без яких неможлива продуктивна праця, як стан здоров'я працівників, освітньо-професійний рівень, кваліфікація, трудова та інноваційна активність, здатність та прагнення до ефективної праці, безперервного навчання, освітньо-професійного розвитку.

Підвищення конкурентоспроможності економіки, реалізація завдань прискорення соціально-економічного та інноваційного розвитку регіонів і, зокрема, Кіровоградської області, у величезній мірі залежать від позитивної динаміки кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу.

Наше дослідження засвідчило, що формування, розвиток і використання трудового потенціалу Кіровоградської області відбувається в несприятливих соціально-економічних умовах. Економічні зрушення, які мали місце в регіоні останніми роками, майже не позначились на стані добробуту населення, соціального та демографічного розвитку, більше того, за 1999 – 2008 рр. за показниками регіонального людського розвитку Кіровоградщина змістилася на передостанні місця.

Рисунок 1 - Динаміка кількості населення Кіровоградської області у 1939 – 2008 рр.

За період ринкових реформ (1990-2008 рр.) Кіровоградська область кількісно втратила населення у 10 разів більше, ніж за попередні 50 років (рис.1). Це стало результатом прояву медико-демографічної кризи, довготривалої економічної кризи 90-х років, недосконалої соціальної політики, що обумовило падіння рівня життя, стрімке зростання рівня захворюваності та смертності, зменшення народжуваності, збільшення міграцій за межі регіону.

Особливо швидко скорочується кількість населення в сільській місцевості. Внаслідок більш складних соціально-економічних умов життя, нерозвиненої соціальної інфраструктури, обмеженого доступу до лікування, в селах спостерігається більш високий рівень захворюваності, смертності населення, ніж в містах, а також відплив молоді в міста (ці тенденції характерні з радянських часів). Порівняно із 1939 р. частка сільського населення в області зменшилася удвічі. За нашими оцінками, ці тенденції триватимуть і надалі, якщо зберігатимуться істотні відмінності в умовах життя і праці в місті і на селі, організації охорони здоров'я, соціальній інфраструктурі.

За період 1990 – 2008 рр. захворюваність дорослого населення зросла на 50%, дітей – на 22%. Захворюваність жителів області на туберкульоз за цей же період зросла утричі (за рівнем захворюваності на туберкульоз Кіровоградська область є одним із лідерів серед інших регіонів), сифіліс – вдвічі, ВІЛ/СНІД – в 400 разів. У структурі хвороб всіх без виключення вікових груп населення вагому питому вагу займають хвороби органів травлення та дихання. Крім того, серед дорослого населення особливо поширеними є хвороби системи кровообігу, серед підлітків – хвороби ендокринної системи, серед дітей – інфекційні захворювання.

Основними причинами підвищення захворюваності населення Кіровоградської області є такі: зниження якості їжі та питної води, несприятлива екологія, низька якість життя населення; відсутність всеохоплюючої періодичної медичної діагностики населення усіх вікових груп; нестача коштів у більшості верств населення на медикаменти та лікування; відсутність необхідного устаткування та медикаментів в медичних закладах; нерозвиненість медичної інфраструктури у сільській місцевості, дефіцит медичного персоналу (особливо у сільських адміністративних районах).

Вкрай небезпечних тенденцій набувають темпи зростання показників захворюваності дітей на новоутворення та хвороби, пов'язані з вродженими аномаліями. Найшвидшими темпами зростає в області кількість вперше зареєстрованих серед дітей хвороб крові, ендокринної, сечостатевої та кістково-м'язової систем: тільки упродовж 1991– 2006 рр. вона зросла відповідно на 38, 32, 54 та 35%. Водночас, у зазначеному періоді більш, ніж утричі підвищилася кількість новоутворень, вперше зареєстрованих серед дитячого населення. Аналіз засвідчив вражаючі факти: у 2006 р. смертність дітей у віці від народження до 4-х років перевищила загальноукраїнські показники на 37%, у віці від 5-ти до 9-ти років – на 50%, від 10-ти до 14-ти років – на 33%.

Погіршення стану здоров'я населення Кіровоградської області призвело до підвищення показників смертності на всій її території. Тільки за 1991-2006 рр. смертність населення області зросла на 18%, у 2006-2007 рр. вона була однією з найвищих по Україні. Внаслідок надмірної смертності область втрачає майже щорічно до 19 тис. осіб (для порівняння, такою є середня чисельність мешканців одного районного центру).

Слід підкреслити, що для перспектив використання трудового потенціалу в економіці області дуже тривожним є той факт, що найшвидшими темпами на Кіровоградщині зростає смертність населення трудоактивного віку. Упродовж 1991–2007 рр. смертність осіб у віці 20–29 років підвищилася на 41%, 30–39 років – на 50%, 40– 49 років – на 30%, 50–59 років – на 20%. Це свідчить про низьку якість трудового життя і незадовільний стан здоров'я працюючих, який неналежним чином фіксується медичною статистикою регіону. Втрачено, на жаль, колишню увагу до утвердження здорового способу життя, занять фізкультурою, проведення всеохоплюючих медоглядів та профілактики захворювань на підприємствах, проведення реального, а не формального контролю за умовами праці, її безпекою.

З іншого боку, хворі працівники часто не звертаються до медичних закладів через обмеження коштів на ліки та побоювання втратити роботу. І тільки високі показники передчасної смертності, особливо чоловіків, засвідчують поганий стан здоров'я ба-

гатьох працюючих, а також тяжкі умови праці, які часто не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. До речі, 42% 20-річних чоловіків області не доживає до 60 років, ризик померти у працездатному віці у чоловіків втричі вищий, ніж у жінок.

На рис. 2 наведені фактичні та прогнозні дані, що стосуються динаміки народжуваності в області у 90-ті роки. Можна побачити різке зниження народжуваності, яке відбулося в результаті економічної кризи, падіння рівня життя, – так звану «демографічну яму». Її пік припадає на 1998-2001 рр. Через 15–18 років (починаючи з 2013-го року) економіка області має особливо гостро відчутти наслідки «піку» демографічної кризи як гострого дефіциту працездатних осіб серед молоді.

Рисунок 2 - Народжуваність у Кіровоградській області у розрахунку на 1000 осіб (фактичні дані і прогноз до 2015 р., побудований за оптимістичним варіантом розвитку подій)

Зауважимо, що наведені прогнозні очікування зростання народжуваності (у розрахунку на 1000 осіб) відображають досить оптимістичний варіант розвитку подій до 2015 р., що враховує збільшення державної допомоги матерям, які народжують дітей, зростання доходів, стипендій, соціальної допомоги безробітним. Однак наш прогноз не може враховувати можливі наслідки глобальної фінансової кризи для економіки України, які можуть призвести до зниження рівня народжуваності і зростання смертності в результаті того, що окремі верстви населення за умов інфляції не зможуть забезпечувати себе якісним харчуванням, купувати необхідні ліки, планувати народження дітей (в такому разі, зрозуміло, цілком можливий інший, песимістичний варіант розвитку подій у сфері демографічних процесів).

Окреслені демографічні тенденції та прогнозні оцінки щодо їх подальшого розвитку для економіки Кіровоградської області означатимуть загострення проблеми формування трудового потенціалу, передусім, старіння населення, нестачу молоді робочої сили, необхідність більш ефективного використання наявного трудового потенціалу області.

З огляду на дані таблиці 1 можна побачити, що трудовий потенціал Кіровоградської області останніми роками швидко зменшується (так, у 2000 р. в економіці області було офіційно зайнято 511,1 тис. осіб, у 2007 р. статистика показує зменшення офіційно зайнятих до 503,2 тис.). Причини такого скорочення – наслідки демографічної кризи, за-

гального зменшення кількості населення, перехід частини працюючих у тіньову (незарєєстровану) економіку, вплив частини осіб працездатного віку за межі регіону (трудова міграція). Поряд із кількісним зменшенням трудового потенціалу можна побачити, що в його складі у 2,4 рази зросла частка осіб старше працездатного віку, тобто тих, хто старше 70 років і вимушений працювати заради більшої соціальної захищеності.

Таблиця 1 - Населення Кіровоградської області за показниками економічної активності (тис. осіб)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 рік відносно 2000 року
Економічно активне населення	511,1	507,2	517,8	504,4	499,3	501,5	500,2	503,2	0,98
працездатного віку	493,3	489,4	480,1	471,6	467,7	460	460,1	461,3	0,94
старше працездатного віку	17,8	17,8	37,7	32,8	31,6	41,5	40,1	41,9	2,35
Зайняте населення	435,2	429,3	470	454,9	444,5	457,5	458,9	462,4	1,06
працездатного віку	419	412	433,3	422,1	413,7	416	418,8	420,5	1,00
старше працездатного віку	16,2	17,3	36,7	32,8	30,8	41,5	40,1	41,9	2,59
Безробітне населення (за методологією МОП)	75,9	77,9	47,8	49,5	54,8	44	41,3	40,8	0,54
працездатного віку	74,3	77,3	46,8	49,5	54	44	41,3	40,8	0,55
старше працездатного віку	1,6	0,6	1,0	–	0,8	–		-	
Економічно неактивне населення	319,8	315	301,9	311,8	314,1	308,4	303,7	292,7	0,92
працездатного віку	156,2	164,1	164,3	171	172	173,4	168,6	161,1	1,03
старше працездатного віку	163,6	150,9	137,6	140,8	142,1	135	135,1	131,6	0,80

Якщо у 2000 р. кожен 28-носій трудового потенціалу був старше працездатного віку (за методологією Міжнародної організації праці таким вважається вік від 15-ти до 70-ти років), то у 2007 р. – вже кожен 12-й. Можна очікувати, що наступними роками (до 2015 р.) у кількісному складі трудового потенціалу зменшуватиметься частка молодих людей і збільшуватиметься частка людей похилого віку.

До позитивних змін у складі трудового потенціалу слід віднести зменшення кількості безробітних осіб майже у 2 рази (з 75,9 тис. осіб у 2000 р. до 40,8 тис. осіб у 2007 р.). Такий результат відображає процеси поживлення економічної діяльності підприємств в регіоні саме в цей період та підвищення ефективності діяльності служб зайнятості.

Між тим, аналізуючи використання трудового потенціалу, можна одночасно побачити загрозливу тенденцію – за цей же період на 3% або на 4,9 тис. осіб зросла кількість економічно неактивного населення працездатного віку, тобто людей віком від 15 до 70 років, які можуть працювати, проте не зайняті в офіційній економіці області. Цей факт може викликати занепокоєння, оскільки трудовий потенціал цієї частини населення

недовикористовується в офіційному секторі економіки і не тільки за рахунок продовження навчання у вищих навчальних закладах, а й по причині наявності тіньової (незарєєстрованої) зайнятості або мятникової трудової міграції (праця на протязі тижня і більше в Києві, Дніпропетровську, інших містах та регіонах, інших країнах). Недовикористання ресурсу праці, який має у розпорядженні регіон, при відносно невисокому рівні безробіття, становить одну з болючих проблем області у доволі тривалому періоді.

Аналіз галузевих пропорцій зайнятості населення дає змогу констатувати, що структурна перебудова економіки Кіровоградської області за своєю результативністю та змінами увійшла в протиріччя з вимогами завдань інноваційного розвитку. Розподіл зайнятих за секторами і галузями не можна вважати ефективним. Так, найбільша кількість зайнятих в області зосереджена у сільському господарстві (у 2007 р. – 31,53%). Більше половини з них зайняті в особистих селянських господарствах, функціонування яких ґрунтується переважно на простій фізичній праці з низькою продуктивністю. Другою за обсягами зайнятості є сфера торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів (16,76 %). Третьою за обсягами зайнятості є промисловість (14,04 %).

Незважаючи на те, що останніми роками в багатьох інших регіонах розпочала формуватися нова система відтворення виробництв наукомісткої, високотехнологічної продукції, в Кіровоградській області зрушення в структурі зайнятості все ще не набули сучасної постіндустріальної спрямованості (в результаті деіндустріалізації питома вага промисловості області у загальній зайнятості населення становить лише 14,5%).

Отже, трудовий потенціал області не лише скорочується кількісно, а й руйнується якісно, не використовується ефективно та раціонально, частина його залишається в резервному, прихованому стані, не працюючи на інтереси економічного та інноваційного розвитку регіону.

Не меншу тривогу викликають проблеми у розвитку наявного трудового потенціалу. Головною перешкодою, на наш погляд, є розбалансованість взаємодії регіонального ринку праці і ринку освітніх послуг. Іншими словами, спостерігається гостре протиріччя між реальними потребами економіки регіону в кадрах певної кваліфікації і пропозицією освітніх послуг: ринок праці потребує переважно кваліфікованих робітників, а діяльність освітніх закладів спрямовується переважно на підготовку фахівців з вищою освітою. Мотивація абітурієнтів та їх батьків не орієнтована на поточні та перспективні потреби ринку праці, а лише враховує застарілі уявлення про престижність професій та заробітки їх представників.

В умовах стрімкого зростання кількості приватних навчальних закладів в області спостерігається перевиробництво бухгалтерів, фінансистів, менеджерів і одночасно гостра нестача кваліфікованих робітничих кадрів та фахівців з інженерно-технічних спеціальностей. Типовою ілюстрацією окресленої ситуації може слугувати такий приклад. У 2007/2008 навчальному році кількість випускників, які навчалися тільки за денною формою навчання, становила майже 12 тис. осіб, із них випускників вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації – 5 тис. осіб, випускників професійно-технічних закладів – 6,9 тис. осіб. Між тим офіційна потреба в робочій силі в Кіровоградській області на 1.01. 2008 р. складала лише 3,5 тис. осіб (100%), при цьому більше половини вакансій (55,3 %) – це місця робітників (2 тис. осіб) і тільки третина вакансій (31,7%) – місця для фахівців та службовців (1,1 тис. осіб), решта вакансій (12,9%) – місця, що не потребують професійної підготовки (455 осіб).

У 2009 році та ж сама ситуація повторюється. В результаті, за неофіційними експертними оцінками, 70-80% випускників навчальних закладів працюють не за фахом, частина поповнює лави безробітних. Між тим, попит на окремі робочі спеціаль-

ності (токаря, фрезерувальника, слюсаря, муляра, маляра, штукатура, тесляра, швачка, складальник верху взуття та ін.) у кілька десятків разів перевищує їх пропозицію.

Не вирішує окресленої проблеми підготовка кадрів та підвищення кваліфікації на виробництві, яка за роки економічної кризи опинилась майже зруйнованою. У 2007 р. в галузях економіки регіону було навчено новим професіям лише 2,6% працівників, підвищили кваліфікацію тільки 9,2%, що не відповідає реальним потребам. З боку підприємців-роботодавців, орієнтованих на «дешевих працівників», немає зацікавленості вкладати кошти у підготовку та перепідготовку кадрів, тим більше взяти «під своє крило» долю профтехучилищ. Варто підкреслити, що професійно-технічні заклади області (ПТЗ) опинилися у вкрай складному становищі внаслідок відсутності коштів у держави, передачі їх регіону та підпорядкування управлінню освіти і науки обласної державної адміністрації. Без створення комплексів «підприємство-ПТЗ» уявляється сумнівним виживання профтехучилищ та виконання покладених на них функцій у відповідності з попитом ринку праці.

Окреслене свідчить, що взаємодія навчальних закладів, роботодавців і органів місцевої влади у вирішенні проблем дисбалансу між розвитком ринку праці і ринку освітніх послуг залишається дуже слабкою та неефективною. Освітньо-професійний розвиток трудового потенціалу області в сучасних умовах є некерованим, відбувається хаотично. Професійне навчання на багатьох підприємствах практично згорнуто, здійснюється у вкрай обмежених обсягах. Враховуючи низку окреслених проблем, можна очікувати, що через 5 – 8 років економіка області відчуватиме надзвичайно гостру обмеженість трудового потенціалу (кадрову кризу на багатьох підприємствах), збільшення серед працівників частки осіб похилого віку і одночасно скорочення частки молодих працівників. При цьому за умов низької середньої заробітної плати порівняно з іншими регіонами України можна очікувати зростання обсягів трудової міграції за межі області. Для регіону останнє означатиме, передусім, втрату молодих, освічених, кваліфікованих фахівців і робітників.

Таким чином, результати дослідження засвідчили необхідність прийняття термінових заходів на макро- та мезоекономічному рівнях в інтересах збереження та розвитку трудового потенціалу. Враховуючи вплив глобальної фінансової кризи, необхідність комплексних багаторівневих заходів та потребу в залученні різноманітних економічних, фінансових, соціальних, організаційних важелів, вважаємо, що за участю роботодавців, профспілок, органів місцевого самоврядування має бути розроблена стратегія збереження та розвитку трудового потенціалу регіону.

Ключове значення, на наш погляд, мають такі заходи:

- кардинальне поліпшення стану охорони здоров'я, проведення всеохоплюючої діагностики та профілактичних заходів щодо збереження здоров'я та утвердження здорового способу життя, вдосконалення стимулювання праці медичних працівників;
- модернізація існуючих та створення нових привабливих робочих місць;
- соціально-економічна підтримка в області молодих сімей (пільгові кредити на житло, сприяння у працевлаштуванні, гарантії місця в дитячих садках);
- максимальне залучення працездатного населення до легальної трудової діяльності в економіці області, ефективне та раціональне використання наявного трудового потенціалу на основі реструктуризації економіки;
- заохочення людей похилого віку до активної трудової діяльності, створення для цього сприятливих умов і режиму праці з гнучким графіком роботи;
- більш повне використання трудового потенціалу осіб з обмеженими фізичними можливостями за рахунок створення дистанційних робочих місць;

- забезпечення керованості освітньо-професійним розвитком населення з урахуванням потреб регіонального ринку праці та перспектив інноваційних зрушень в економіці;
- реформування системи профтехосвіти з урахуванням перспективних потреб економіки регіону;
- формування регіональних замовлень на підготовку кадрів з гостродефіцитних спеціальностей, сприяння впровадженню госпрозрахункових відносин між підприємствами та навчальними закладами в питаннях підготовки фахівців;
- забезпечення гарантій першого робочого місця для випускників навчальних закладів.

Вважаємо, що більш активне залучення трудового потенціалу області в її офіційну економіку та скорочення зайнятих у тіньовій економіці можна очікувати лише в разі створення привабливих робочих місць. Йдеться про ті робочі місця, які забезпечені гідною оплатою праці та сприятливими умовами трудової діяльності, перспективами заробітку для купівлі житла. При цьому принципове значення має залучення інвестицій для створення *конкурентних* робочих місць, які б за рівнем оплати та умов праці мали б *конкурентні переваги* порівняно з іншими регіонами, що сприяло б збереженню кваліфікованої робочої сили в межах області.

Вкрай важливою справою має стати оптимізація податкового законодавства, адже прагнення уникнути високого оподаткування фонду оплати праці породжує систему отримання заробітку у конвертах. Вкрай необхідним є відчутне зростання розміру пенсій та їх більша диференціація в залежності від трудового стажу, це зацікавить найманих працівників у сплаті внесків у Пенсійний фонд і спрацює на користь легальної зайнятості в регіоні.

Список літератури

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 951с.
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
3. Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку (колективна монографія) / За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: ВАТ Кіровоградське видавництво, 2008. – 304 с.
4. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2007 р. - Кіровоград, 2008.- 512 с.

М. Семикіна

Регіональні проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в умовах глобальної кризи

Висвітлено окремі результати дослідження стану трудового потенціалу Кіровоградської області. Визначено існуючі проблеми у збереженні та розвитку трудового потенціалу області, здійснено прогностичні оцінки. Розроблено рекомендації щодо уповільнення руйнівних тенденцій у розвитку трудового потенціалу регіону.

М. Semykina

Regional problems of the preservation and development of the labour potential in the conditions of the global crisis

The separate results of the research of the state of the labour potential of the Kirovohrad region have been lighted out. Certainly existent problems in a maintainance and development of the labour potential of the region have been determined, prognosis estimations have been made. Recommendations in relation to the deceleration of the destructive tendencies in the development of the labour potential of the region have been worked out.

Одержано 23.12.09